

Analüüsidessid assüroloogia ja egiptoloogia komplitseeritud olukorda natslikul Saksamaal, pakub lohutut teadmine, et siirale koostöölle režiimiga läksid siiski üksnes mõned tõeliselt andekad teadlased. Milles on ikkagi ülimalt valus ja kahju.

P. S. Steindorffi nimekirj:

Asunud elama USA-sse, ei unustanud professor Georg Steindorff muidugi oma saksa kolleege. 1945. a. juunis koostas ta muljetavaldiva nimekirja headest ja halbadest egiptoloogidest (kokku 19 isikut). Delikaatselt alustab ta headest. Kõige põnevam ja õpetlikum on kollaborantide loend, mis ei ole sugugi lühike. Osutaksin järgmistele egiptoloogia korüfeedele, kelle ideeline ja administratiivne osalus natsirežiimi toimimises on kinnitust leidnud teisteski allikates: dr. akadeemik Hermann Grapow (1885–1967), dr. prof. Hermann Kees (1886–1964), dr. prof. Walther Wolf. Kõik need kolm jätkasid edukat teadlasekarjääri ka sõjajärgsel perioodil, olgugi et Grapowi ja Keesi teadusloome parim periood jäi sõjaeelsesesse aega. Hoolimata teatud möödapääsmatutest raskustest – nii ei tohtinud H. Grapow kui endine nats töötada õppejõuna Ida-Saksa ülikoolides.

Assüroloogia poolelt pani Hans G. Güterbock (1908–2000) kirja omapoolse natslike kaastöötajate nimistu. See hõlmab – eranditult negatiivselt iseloomustatult – kaheksat isikut, kellest dr. prof. Wolfram von Soden (1908–1996) on kõige kuulsam. Kuulu järgi olevat ta isiklikult osalenud 9. novembri 1938 Kristallööli sünagoogide põletamises.

Sergei Stadnikov

Selgus IX ajalookirjanduse aastapreemia võitja

Sel aastal Riigiarhiivi poolt korraldatud võistlusele oli esitatud kuus tööd, mis on aastate lõikes keskmine tulemus. Nende hindamiseks moodustati neljaliikmeline ekspertkomisjon: Mait Kõiv (Tartu Ülikool), Enn Kõng (Eesti Ajalooarhiiv), Valter Lang (Tartu Ülikool), Väino Sirk (Ajaloos Instituut). Esimehe ülesanded pani komisjon Ajaloo Instituudi esindajale.

Oma ilmelt jagunesid esitatud tööd järgmiselt:

Koguteosed:

Eesti ajalugu IV. Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Kirjutanud Mati Laur, Tõnu Tannberg, Helmut Piirimäe. Tegevtoimetaja Mati Laur. Peatoimetaja Sulev Vahre. Ilmamaa, Tartu, 2003. 311 lk.

See teos on vähemalt mõtteliselt seotud aastail 1935–1940 Hans Kruusi üldjuhtimisel ilmunud “Eesti ajaloo” kolme köitega. Nagu 80 aastat tagasi, on autorid nüüdki valinud akadeemilise käsitlusviisi, samas püüdnud kirjutada laiemale Eesti ajaloo huvitatud lugejaskonnale. Ühtlasi on tegemist ka täiesti uue, loodetavasti 6-köiteliseks kujuneva üldkäsitluse esimesena ilmunud IV köitega, mis rahvusliku ajaloo teaduse ühe osana on kahtlemata väga vajalik.

Komisjon leidis, et IV köide ei paku ülevaateosena palju uut, kuid koondab valivalt ja üldistavalt varasemaid teadmisi. Vaadeldav ajajärk hõlmab 120 aastat Eesti ajaloo. Seda aega iseloomustavad laastav Põhjasõda, rahvarvu katastroofiline langus, Vene ülemvõimu kehtestamine ja Balti erikorra sätestamine koos sunnismisuse süvenemisega. Käsitletakse Eesti ja Liivimaa valitsemist, talu- ja mõisamajandust, kaubandust, käsitööd ning tööndust. Heidetakse pilk 18. sajandi vaimuelule, eelkõige kiriku- ja koolikorraldusele.

Tegemist ei ole pelgalt talurahva või etniliste

eestlaste looga, pigem maa, selle elanikkonna, võimude ja valitsemise ajalooa. Autorid on taotlenud siin mõistlikku tasakaalu – “sest liigume avatuse ja globaliseerumise suunas, mis kutsub ka minevikku vaatama avatuma pilguga”. Eestit ei käsitleta isoleeritult, vaid suhtes Lääne ja Idaga, selleaegse Euroopaga.

Aramärkimist väärivad teose kaardid, illustratsioonid ja kujundus, trükitehnika on tiptasemel.

Eesti aastal 1200. Koostanud ja toimetanud Marika Mägi. Argo, Tallinn, 2003. 252 lk.

14 autori 17 artiklit mahutav raamat kõidab oma teemaasetuse poolest. Pealkiri on tähendusrikas: murranguline sajandivahetus, mil meie esivanematel tuli hüvasti jätta muinasajaga. Rikas, lausa lummav on ka sisu. Lugejale avaneb pilt sellest, mille kõigeni eesti rahvas oli jõudnud võõrvõimudest vabana ja sõltumatusena. Samas ilmneb, et vabadus ja sõltumatus olid juba 800 aastat tagasigi suhtelised mõisted, kuid ometi kaitsmist väärt. Koostaja märgib, et tolle aja Eesti seisis Euroopa lävel – nagu tänagi. Õigeaegne ja vajalik lugemismaterjal nii üliõpilasele kui ka eakale ajaloolasele, mis annab taas tunnistust eesti muinasteadlaste silmapaistvatest saavutustest viimase 10–15 aasta jooksul.

Kogumik kinnitab, et muinasaja kujutamisel on initsiatiiv läinud arheoloogide kätte. Vahest kõige olulisema seigana tuleks nimetada moodsale arheoloogiale iseloomulikku püüet jõuda lähemale muistse inimese mõttemaailmale, pereelule, soorollidele. Huvitav on naise suveräänsema osa rõhutamine seni mehekeskselt valgestatud ühiskonnas.

Arvuka autoritekkollektiivi korral on enamasti ikka tegemist käsikirjade mõneti erineva struktuuri ja tasemega. Käesoleval juhul on koostaja liigitanud artiklid arukalt gruppidesse ja koondanud viimased tervikuks. Igal juhul on tatatud professionaalsust.

Tehniliselt teostuselt on “Eesti aastal 1200” korralik, kujunduses on parajuse piirides originaalsust. Keel on ladus, raamat kutsub lugema.

Monograafiad:

Monograafia on ajalookirjanduses auväärne žanr, nagu romaan kirjanduses või sümfoonia muusikas. Kõigis neis avaldub autori nägemuse ja kujutluse kaudu avar, värviküllaste tegelaste, kujundite ja situatsioonide panoraam. Hea ajalooraamat kõneleb küll peasjalikult mõistuse

ja faktide keeles, ometi tabab lugeja selles ka tundmusi, südamevalu ja paatost.

Ants Hein. Eesti mõisaarhitektuur. Historitsismist juugendini. Hattorpe, Tallinn, 2003. 374 lk.

Mõis seostub eestlasele paraku vastandusega “meie”–“nemad”. Tavakujutluses on mõis Balti härraste elu- ja peopaik. Tegelikult oli mõis oma aja elu keskusi – Baltimaade omapära mõjuv väljendus. Ants Heina töö kinnitab seda. Hulk meie mõisate hooneid on saanud oma näo 19. sajandil ja 20. sajandi algul ning on peamiselt historitsistlikud. A. Hein väärtustab neid, samuti juugendit.

Tegemist on eeskätt põhjaliku kunsti- ja arhitektuuriajaloolise uurimusega. Et vaatluse all on pikem ajavahemik – üle sajandi – ja kogu Eesti, siis tuleb rõhutada ka ülevaatlikkust või õigemini avarust, kõikehõlmavust. Sest A. Heina ei huvita ainult mõisaarhitektuuri pilgupüüdjad – lossid, pargid, vaid kogu kompleks: peahooned, majapidamishooned, tööstushooned, mõisarahva eluhooned, sillad, matusepaigad. Arhitektuuri on kujundanud mõisaelanike aineiline ja vaimne elu ja vastupidi. Nii on see raamat rohkem kui arhitektuurilugu – see on ühtlasi raamat mõisakultuurist.

A. Heina kaunis raamat on ka esituslaadilt uudne ja huvitav, selles on rütmi ja polüfoonilisust. Perioodiliselt korduvad vahepalad – mälestuste katkendid mõjuvad teadusliku teksti keskel värskendavalt ja viivad lugeja otse tolleaegse elu keskele.

Et hinnata autori poolt aastakümnete jooksul tehtud töö suurust, tuleks teada, et mõisate ehitusloost pole jäänud kuigi palju arhiiviallikaid. Sageli pole neid kunagi olnudki – mõisaehitus oli eraasi, mida tollal tuli ametiasutustega kooskõlastada vaid osaliselt. Et sellises olukorras tõe jälile saada, peab autoril olema suur eruditsioon, ta pilk peab ulatuma kaugele üle meie maa piiride: Lätisse, Venemaale, Saksamaale, Inglismaale. A. Heina suurteose uudsust, huvitavust ja püsiväärtust rõhutasid kõik komisjoniliikmed.

Margus Laidre. Sõnumitooja või salakuulaja. Nüüdisaegse diplomaatia lätted 1454–1725. Varrak, Tallinn, 2003. 552 lk. Raamat on sisult palju laiem, kui pealkiri laseb aimata. Lugeja ette tuuakse riikidevahelised suhted, olustik ja olme probleemid lausa üksikasjus. Endastmõistetavalt on antud põhjalik pilt diplomaatide elust ja tööst.



Laureaat Jaak Valge (keskel), Urmas Oolup (vasakul), Martti Turtola (paremal). Foto: E. Aaboja

M. Laidre tõi tähendusrikkal 2003. aastal meile emakeeles koju kätte olulise tahu Euroopa ajaloost: diplomaatia muljetavaldava arengu kogu selle alalise riikalikkuses, kuid siiski järkjärgulises peenenemises ja kultuuristumises. Niisiis on see vägagi aktuaalne, nauditav ja autori tohutut töövõimet, lugemust ja esseistlikku sõnastusoskust näitav teos. Selge märk, et tänapäeva eestlane võib võrdväärset kaasa kõnelda Euroopa üldise ajaloo alal.

Mati Mandel. Läänemaa 5.–13. sajandi kalmed. Lisad 3–4: Raili Allmäe, Liina Maldre. Eesti Ajaloomuuseumi töid ajaloo alalt 5. Tallinn, 2003. 287 lk. + tahvlid.

Raamatu sünnile on eelnenud autori aastakümnetepikkune töö kalmete kaevamisel ja uurimisel. Käsitluslaad on heas mõttes traditsiooniline. See hinnatav uurimus võtab esmakordselt süstemaatiliselt ja kõikehõlmavalt kokku Lääne-Eesti rikkaliku kalmetealase teabe ja toob selle teaduslikku käibesse.

Vaadeldakse kalmete ehitust ja rühmitumist kronoloogiliste ning tüpoloogiliste tunnuste alusel. Esitatakse põhjalik ülevaade matmisviisi arengust, surnutega toimimise protsessidest (sh. põletamine ja põletamiskohad). Leidude alusel

analüüsitakse nii muistset ühiskonda kui ka asustusloolisi protsesse. Kaalu annavad juurde Raili Allmäe ja Liina Maldre artiklid lisas. Neist esimene analüüsib kalmetesse maetuid füüsilise antropoloogia aspektist, teine käsitleb aga inimeste matmispaikadest leitud loomaluud.

Jaak Valge. Lahtirakendamine. Eesti majanduse stabiliseerimine 1918–1924. Rahvusarhiiv, Tallinn, 2003. 440 lk.

Komisjon rõhutas selle töö kõrget teadusaset: selge eesmärk, tugev analüüs, veenev tõestus. Autor on esitanud intrigeeriva teadusprobleemi ja selle lahenduse. Kõne all on Eesti lahkumine Venemaa majandusruumist, uutele turgudele ümberorienteerumine, rahvusliku majandus-, täpsemalt rahandusstrateegia loomine. Valge analüüsib nii Vabadussõja-aegset kui ka esimeste rahuaastate majandusarengut ja neid mõjutanud tegureid: oma raha kasutuselevõttu, inflatsiooni, eelarvepoliitikat ja välispoliitikatki. Detailsemalt on käsitletud Vene kullavahetust ja muid nn. idatulusid. Autor vaatleb kriitiliselt pankade laenutegevust majandusharude kaupa ja näitab, kuidas suured ressursid tegelikult ära raisati.

Optimistlikumad on need leheküljed, kus

käsitletakse 1924. aasta uue majanduspoliitika sündi, raha stabiliseerimist, hüperinflatsiooni vältimist. J. Valge ei ole eesti majandusruumi vaadanud kitsalt kohaliku asjana, vaid osana ülejäänud Euroopast, pakkudes seejuures hulgaliselt võrdlusmaterjali. Käsitluslaad on uudne, isegi õpetlik ja aktuaalne, kui silmas pidada majandustegelaste kiikamist Vene turu suunas 1920. aastate algul ja selle perspektiivitu ürituse armetut läbikukkumist.

Autor ei varja oma suhtumist mõningatesse tolleaegsetesse poliitikutesse ja nendega seotud majandusrühmitustesse, teeb seda aga akadeemilises uurimuses talutavates piirides ning küllaldase põhjendatuse ning tõestatusega. Sest just idapoliitika majanduslik aspekt ühendas Riigikogus nii kommuniste-kisakõrisid kui ka parempoolseid Põllumeeste juhtfiguure ajuti lausa groteskselt. J. Valge on kasutanud üsna sageli võtet, mida klassikaline ajaloouurimine on püüdnud, kuid mitte alati suutnud vältida: “kui oleks tehtud nii, siis oleks tulemus olnud...” Komisjon ei arvanud seda aga antud juhul miinuseks. Kindlasti on hea saavutus, et tõsine teadusraamat haarab lugejat paiguti otse põnevusromaanina. Valge monograafia on tubli panus eesti majandusajaloo kirjavarasse, lisaks hariv ja hoiatav lektüür kõigile mõtlevaltele inimestele. Sest kui mitte konkreetsetes üksikasjades, siis eetilise laostumise ja eetilise tugevuse vastuseisuna võib seesugune olukord alati korduda.

Komisjoni ees oli kuus heatasemelist raamatut. Otsustada ei olnud kerge, kuid siiski sai võitja komisjoni enamuse hääled. 5. märtsil anti Riigiarhiivi uurimissaalis 2003. aasta ajalookirjanduse aastapremia monograafia “Lahtirakendamine” autorile Jaak Valgele.

Väino Sirk

Konstantin Päts

130



Aleksander Kulkoff. President Konstantin Pätsi portree 1938. a. Õli, lõuend

Käesoleva aasta 23. veebruaril möödus 130 aastat Eesti Vabariigi presidendi Konstantin Pätsi sünnist. Selle sündmuse puhul korraldas Konstantin Pätsi Muuseum mitu üritust, mille patrooniks oli Vabariigi President Arnold Rüütel ning eestvedajateks muuseumi juhataja Elle Lees ja hoolekogu vanem Küllö Arjakas.

Ajalookonverents

22. veebruaril peeti Eesti Teaduste Akadeemia majas Toompeal teemakohane ajalookonverents. Akadeemik Peeter Tulviste rääkis Konstantin Pätsist kui Teaduste Akadeemia auliikmest. Oli ju K. Päts see mees, kes 1938. aastal Eesti Teaduste Akadeemia asutas. Järgmisel aastal valiti ta selle auliikmeks. Tartu